

Vývoj středověké dispozice domu čp. 89 v Plzni

JAN ANDERLE

Řadový dům čp. 89 stojí v Pražské ulici, někdejší hlavní tepně středověké Plzně. Jeho významné poloze, zdá se, odpovídalo také společenské zařazení majitelů, které na počátku 15. století reprezentuje konšel Mikuláš kotlár (Strnad 1909, 61, Strnad ed. 1891, 284). Vývoj stavby pravděpodobně poznamenaly požáry, které město ničily na počátku šestnáctého století. Podle výpovědí Simona Plachého zTřebnice (Strnad ed. 1883, 103, 106) se můžeme domnívat, že se tak mohlo stát za požáru v roce 1507 a zejména pak roku 1526, kdy se připomíná, že požár postihl přímo lokalitu, na jejímž okraji se objekt nachází.

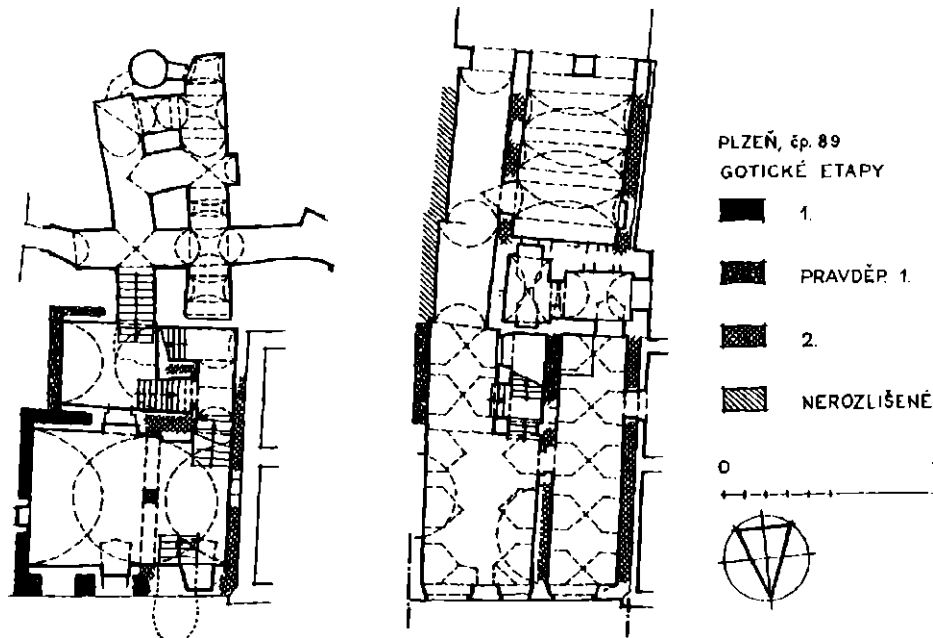

Ol>r. I. Plzeň (p. 89, hlavní průfili.

Na konci 16. století měl dům poměrně vysokou tržní cenu 500 kop, avšak po dobytí Plzně v roce 1618 Arnoštem hrabětem Mansfeldem, který hlavní útok vedl na část města, v níž náš dům leží, byl jako „nanejvyš zbořený“ oceněn roku 1622 na pouhých 150 kop (Macháček 1923, 45). Na konci třicetileté války byl objekt způsobilý k obývání, jak to dokládají zprávy z roku 1648, a po dvaadvaceti letech je prodáván za 340 zlatých (Macháček 1923, 45¹⁶).

Úroveň prostředí domu dokumentují nálezy z výzkumu jeho středověké studny, zejména pozůstatky číší českého typu a kvalitní píci keramiky (uloženo v ZCM pod inv. č. 27171 až 27176, 28176 až 28178, zprávu zpracoval PhDr. M. Hus. Soubor je datován do přelomu 14. a 15. století).

Objekt dnes představuje přední budova a dvorní stavení postavené při zadním okraji parcely. Hlubkově orientovaný přední dům zahrnuje suterén a dvě nadzemní podlaží krytá sedlovou střechou. Hlavní průčelí prodělalo nepříliš šťastnou památkovou rekonstrukcí, která mu vtiskla renesanční podobu, opírajíc se o autentické fragmenty ve sgrafitu naznačených iluzivních nik mezi okny patra, a o části renesančních ostění užitých na krámském portálu v pravé části přízemí. Někdejší dvoupatrový manýristický štít byl při té příležitosti upraven do dnešního novotvaru. Pnzemím po levé straně prochází průjezd, který se v přední části rozšiřuje v síň, vedle níž zbývá místo pouze pro úzkou komoru. Střední část dispozice s černými kuchyněmi v obou podlažích nejvíce utrpěla destrukcí způsobenou zanedbáním údržby a následnou rekonstrukcí a jako historický pramen je v podstatě ztracena. Zadní partii vedle průjezdu zaujímá komorová část, která vykazuje známky někdejšího odlišného výškového uspořádání resp. zahloubení vzhledem k přednímu dílu domu. Vstup do suterénu ze síně je zachován v renesanční a mladší úpravě a směřuje ke komunikačnímu uzlu ve sklepe, ze kterého lze pokračovat okoseným portálkem s půlkruhovou archi-voltou do předního sklepa, nebo odbočit portálkem završeným hrotitým obloukem a s oko-

Obr. 2. Plzeň čp. 89, zleva suterén a přízemí. rozličné gotické elapy: 1. - 14. stolcíř. 2. - 15. století.

Obr. 3. Ilzeň fp. 89, arkáda v předním suterénu.

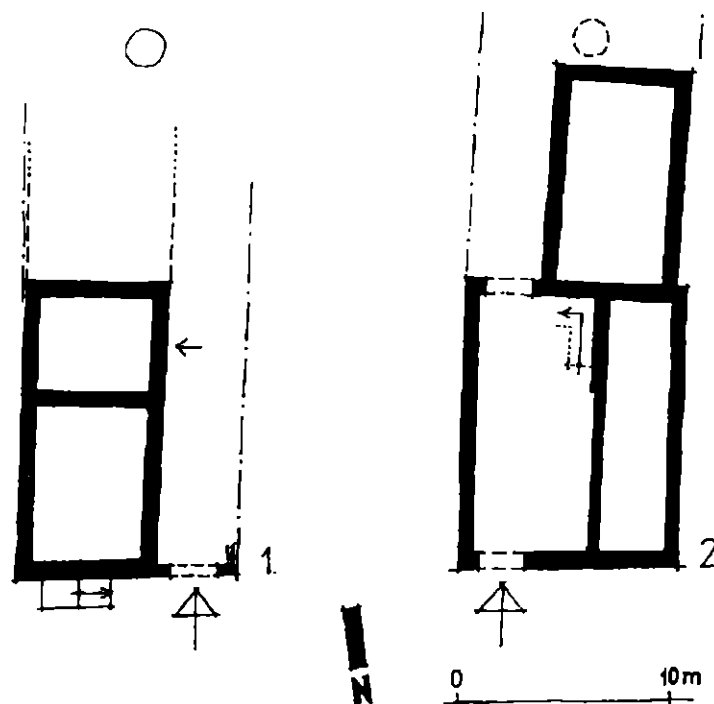
sením zakončeným nad patkou rovnostranným trojúhelníkem do střední části suterénu. Hrotitý portálek je nejstarším datovatelným prvkem stavby, který se hlásí do 14. století, avšak jeho dnešní poloha je sekundární. Druhý portálek, který se patrně nalézá ve své původní poloze pochází nejspíše ze století patnáctého. Dnešní tvar zakončení jeho okosení vznikl mechanickým napodobením stejného prvku na starším portálku při nedávném restaurování sklepů. Stylem portálek odpovídá arkádě, která rozděluje přední sklep na dvě nestejně velké části. Arkáda je tvořena dvěma půlkruhovými okosenými pasy, jež jsou svedené na střední pilíř. V jejím zdivu nad pilířem se zachoval zbytek průvlaku, který je dokladem staršího dřevěného zastropení předního suterénu. Přední sklep zaujímá celou šířku domovní parcely, přičemž arkáda je výrazně posunuta k západní hranici a vynáší hloubkovou zeď mezi síní a přední komorou v přízemí. Dnešní kamenné klenby s částečně zachovaným povrchem nesoucím otisky bednění ze širokých fošen, do nichž se arkádové oblouky noří, vznikly nejspíše v první polovině 16. století. Pravděpodobně z doby o něco pozdější pochází hlubší podlaží sklepů pod jižní částí půdorysu domu, které pak bylo ve značném rozsahu klasicistně upravováno.

Až potud dům představuje celkem standardní situaci, nebýt náhodného nálezu vstu-

pu do suterénu při výkopových pracích v chodníku před hlavním průčelím. Vstup se nacházel pod prahem dnešního novorenesančního portálu průjezdu. Bývalý vchod do sklepa je opatřen okoseným půlkruhově završeným portálem (za informace děkuji PhDr. Jindře Eliáškové a ing. arch. Antonínu Macháčkovi). V interiéru suterénu se dnes nijak neprojevuje, neboť je překryt zmíněnou klenbou.

Interpretace počáteční etapy vývoje domu vychází z předpokladu, že byl založen jako dům průjezdový. Toto konstatování není nadbytečné, protože na parcele téže šíře mohl vzniknout i dům sinový. Že tomu tak zřejmě nebylo, naznačuje mimo jiné značně vyosená poloha arkády v suterénu. Poloha přímého vstupu z ulice do suterénu pak je vázána na domovní jádro, které se vzhledem k poloze uvedeného vstupu nalézalo při východním okraji parcely. Bylo pravděpodobně dvojdílné, téměř identické jako u nedalekého čp. 83 (Anderle 1992,91-94). Předpokládaný průjezd prvotního domu se nemohl nacházet v dnešní poloze, kde by kolidoval se vstupem do suterénu, a procházel tedy po pravém okraji parcely. Domovní jádro pravděpodobně zaujímalo půdorysný rozsah dnešního východního dílu předního sklepa a menšího prostoru navazujícího na něj z jihu. Další zástavba nižší úrovně se možná od něho odvíjela do hloubky parcely až po studnu. Lze očekávat, že průjezd na západní straně nebyl zahrnut do stavby, ani nebyl podsklepen.

Při pozdně gotické přestavbě, jež se zřejmě udála v průběhu 15. století, přední partie domu zaujala celou šířku parcely a to včetně suterénu, který byl opatřen trámovým stropem a rozčleněn arkádou, která nesla přední část hloubkové zdi navazující pravděpodobně polohou na západní obvodové zdivo někdejšího domovního jádra. Ploché zastropení suterénu by v zásadě nevyklučovalo provoz starého přímého vstupu z ulice, avšak vyřešení vstupu

Obr. 4. Píseň čp. 89, schematická rekonstrukce vývoje dispozice. 1. - 14. stolíli. 2. - 15. stolíli. Kresby a fotografie .1. Anderle.

do předního suterénu z nitra domu půlkruhovým portálem v prostoru, kde očekáváme původní průjezd, ukazuje, že tento průjezd už nemohl fungovat a že hlavní vstup do domu a průjezd už musel být jinde, tedy na východním okraji dispozice. Z toho vyplývá vyřazení přímého vstupu z ulice do suterénu z provozu. Těto představě odpovídá rovněž nález pozdně gotického okna, jehož otvor je klenutý cihlovým segmentem a opatřený široce okoseným ostěním se segmentovým překladem v němž se zachoval otvor po svislém prvku mříže. Okno se nachází v patře ve střední hloubkové zdi a hledí do dnešního schodišťového prostoru. Svědčí to o tom, že prostor v patře nad bývalým průjezdem byl v pozdní gotice zahrnut do interiéru a že komunikační část domu, k níž se okno chová jako k exteriéru, byla již v té době přesunuta k východní straně. Zřejmě už v souvislosti s touto přestavbou vznikla zadní komorová část, v jejímž patře asi byl, vzhledem k orientaci k jihu, umístěn hlavní obytný prostor domu. Novodobá rekonstrukce do značné míry zbavila tuto část vypovídací hodnoty. Spáry a rozdíly v kvalitě jižních partií zdiva dokládají, že tento díl domu nejprve respektoval polohu středověké studny a nezasahoval tak daleko do dvora jako nyní. K prodloužení k jihu téměř o dva metry mohlo dojít podle datování výplně studny nejdříve po začátku 15. století. Sekundární užití pozdně gotických ostění v mladším zdivu, spolu s dalšími stavebními jevy, však posouvá toto datum až do období renesance.

Zbývá pokusit se odhadnout důvod, který vedl k tomu, že se přestavba udála právě naznačeným způsobem. Je zřejmá snaha o zvětšení kapacity domu. Ze při tom došlo k přeložení průjezdu, bylo nejspíš způsobeno změnou ve využití suterénu a zároveň potřebou nového specifického prostoru v přízemí. Zatímco ve starším období lze vzhledem k okolnostem v suterénu počítat s významnou hospodářskou činností, která vyžadovala přímého spojení s ulicí, v pozdně gotické etapě se zde již toto uspořádání morálně přežilo a aktivita se přesunula do domovní síně, jejíž zřízení se patrnějevilo jako stavebně schůdnější v dosavadním jádře domu. Protože se změnila funkce suterénu, jemuž nyní postačoval jen rozměry drobný vstup z nitra domu, nebylo třeba brát ohled na jeho původní vchod z ulice a průjezd mohl být přesunut na stranu někdejšího jádra.

Zadní dvorní stavení při jižní hranici parcely má pravděpodobně velmi starou tradici, nicméně jeho dnešní podoba je dána zásadní novodobou přestavbou pozdně klasicistního objektu, který byl na starém půdorysu zcela nově vystavěn v roce 1872 stavitelem Ferdinandem Stelzerem (Archiv magistrátu m. Plzně, složka čp. 89, č. 6).

Případ tohoto domu dokumentuje poměrně složitý stavební vývoj. Výchozí stav se v základním uspořádání dispozice liší od následujících etap. Na základě dochovaných zlomků jej lze rekonstruovat jen při uplatnění charakteristických znaků typu dispozice (Radová 1991, 18-20), mezi nimiž v našem případě hraje klíčovou úlohu přítomnost a poloha přímého vstupu z ulice do suterénu.

Otázkou zůstává, jak četný mohl podobný vývoj dispozice domů v rámci historické Plzně být a u kolika z nich jej budeme mít možnost obvyklými postupy stavebně historického průzkumu sledovat. Vystává tím znovu také problém možnosti ucelenějšího poznání zástavby Plzně v počátečním období její existence.

Literatura

- ANDERLE, J., 1992: Dva plzeňské nárožní domy. AH 17/92. Brno.
MACHÁČEK, F., 1923: Plzeň za války třicetileté. Sborník městského historického musea v Plzni, ročník VIII. Plzeň.
MACHÁČEK, F., 1931: Dvě studie k dějinám Plzně a Plzeňska. Plzeň.
RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M., ŠKABRADA, J., 1991: Příspěvky k poznání středověkého stavitelství. Praha.
STRNAD, J. (ed.), 1883: M. Šimona Plachého z Třebnice Paměti Plzeňské. Plzeň.
STRNAD, J. (ed.), 1891: Listář královského města Plzně I. Plzeň.
STRNAD, J., 1909: Nejstarší místopis Plzně do válek husitských. Sborník městského historického musea císaře a krále Františka Josefa I. v Plzni, ročník I. Plzeň.
STRNAD, J., 1920: Číslování domů v Plzni. Sborník městského historického musea v Plzni, ročník V. Plzeň.

Z u s a m m e n f a s s u n g

Entwicklung der mittelalterlichen Disposition des Hauses Nr. 89 in Pilsen

Auf Grund der bauhistorischen Erforschung des Objektes, deren Schlüsse sich in beträchtlichen Maße auf die Entdeckung des Portals von einem direkten Eingang aus der Straße in das Souterrain unter der Schwelle des heutigen Haupteingangsportals stützen, kann man in den Hauptzügen die mittelalterlichen Entwicklungsetappen dieses Baues rekonstruieren. Der alte, höchstwahrscheinlich zweiteilige an die linke Grenze der Parzelle anliegende Kern des in Tiefe orientierten Hauses hatte einen direkten Eingang aus der Straße ins Souterrain und einen Hausflur am rechten Rand der Parzelle. Dem Kernausschnitt entsprach wahrscheinlich auch der Grundriß des linken Teils der Vorderkeller, der an der Westseite durch die Lage einer spätgotischen Arkade abgegrenzt ist. Darin erhielt sich ein Überrest des Balkens, der ursprünglich die hölzerne Souterrainsdecke trug. Damals wurde beim Überbau der Vorderteil des alten Kernes für den Eingangsraum ausgenutzt und der vordere Keller auf die ganze Breite der Parzelle erweitert. Im Zusammenhang damit verlegte man den Hausflur zum linken Rand des Hauses. Der oben erwähnte Eingang ins Souterrain wurde aufgelöst und das Haus nahm auch den Raum des ehemaligen Hausflur ein. Auf der Südseite des Hauses entstand ein neuer Kammerteil. Die Veränderung der Disposition können wir auf Grund der architektonischen Details und der Datierung des Inhalts eines verschütteten mittelalterlichen Hausbrunnens in die 2. Hälfte des 15. Jhs einreihen. Nach den Bränden der Stadt am Anfang des 16. Jhs wurden die vordere Keller eingewölbt.

In Anbetracht der umfangreichen Umgestaltungen, die in Pilsen den älteren Zustand weniger lesbar machten, stellt die oben angeführte Feststellung einen willkommenen Beleg der ursprünglichen Disposition eines Reihenhauses und der Weise ihrer radikalen Veränderung noch im Mittelalter dar.

A b b i l d u n g e n :

1. Pilsen, Nr. 89, Hauptfront.
2. Pilsen, Nr. 89, von links Souterrain und Erdgeschoß, Unterscheidung der gotischen Etappen: 1.—14. Jh., 2.-15. Jh.
3. Pilsen, Nr. 89, Arkade im Vordersouterrain.
4. Pilsen, Nr. 89, schematische Rekonstruktion der Dispositionsentwicklung. 1.-14. Jh., 2.-15. Jh. Zeichnungen und Fotografien J. Anderle.